

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ШАМАНСЬКА ОЛЕНА СЕРГІЇВНА

УДК 64.033

**ФІНАНСОВА ПОВЕДІНКА ДОМОГОСПОДАРСТВ
В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ**

Спеціальність 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата економічних наук

Тернопіль – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі фінансів Тернопільського національного економічного університету Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор економічних наук, професор
Кізима Тетяна Олексіївна,
Тернопільський національний економічний університет,
професор кафедри фінансів.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Кузнєцова Анжела Ярославівна,
Університет банківської справи
Національного банку України (м. Київ),
проректор з науково-педагогічної роботи;

кандидат економічних наук, доцент
Ломачинська Ірина Анатоліївна,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
доцент кафедри економічної теорії та історії економічної думки.

Захист відбудеться 4 вересня 2015 року о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 58.082.01 Тернопільського національного економічного університету за адресою: 46020, м. Тернопіль, вул. Львівська, 11а, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Тернопільського національного економічного університету за адресою: 46020, м. Тернопіль, вул. Бережанська, 4.

Автореферат розісланий 31 липня 2015 року.

В.о. вченого секретаря спеціалізованої вченої ради,
доктор економічних наук, професор

Т. Л. Желюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. У світлі сьогоднішніх проблем вітчизняної економіки, пов'язаних з подоланням кризових явищ та інфляційних процесів, дослідження фінансової поведінки домогосподарств як складного системного явища, яке поєднує не лише фінансові, а й соціологічні, психологічні, культурні та інші аспекти життєдіяльності індивідів, набуває великої практичної значимості, оскільки значною мірою детермінує політичну та соціально-економічну стабільність в державі. Адже, відчуваючи відірваність від суспільства та несумісність з трансформаційними процесами, що відбуваються у фінансовій системі держави, окремі верстви населення радикалізуються і можуть різко змінювати моделі своєї поведінки, ще більше посилюючи протиріччя в економіці та соціально-економічну напругу в суспільстві.

Фінансова поведінка різних соціально-демографічних груп населення демонструє багатоманіття можливостей кожного індивіда, відображає ступінь його участі в соціально-економічних процесах, що відбуваються у суспільстві, сприяє залученню в різні сфери суспільного життя, передбачає знаходження оптимального поєднання індивідуальних бажань, затрачених зусиль і отриманої винагороди, яка забезпечує максимально можливе зростання фінансового благополуччя.

Фундаментальні основи фінансової поведінки домогосподарств були викладені в працях таких зарубіжних вчених, як Г. Беккер, Е. Бем-Баверк, Л. Вальрас, Т. Веблен, Дж. К. Гелбрейт, У. Джевонс, Д. Канеман, Дж. М. Кейнс, Б. Кларк, Дж. Локк, Н. Макіавеллі, А. Маршалл, Дж. К. Менгер, Ф. Модільяні, С. Мілль, А. Пігу, Д. Рікардо, А. Сміт, А. Тверські, Ф. А. фон Хайек. Вагомий внесок у розвиток теоретичних аспектів окремих моделей фінансової поведінки індивідів зробили російські науковці Т. Богомолова, А. Бутенко, В. Верховін, А. Воронов, Є. Галішнікова, О. Кузіна, В. Радаєв, Я. Рощина, В. Суркін, Г. Хотинська, А. Шабунова, Г. Шахназарян. У зазначеному контексті заслуговують на увагу напрацювання вітчизняних вчених: А. Вдовиченка, Т. Єфременко, М. Касьяна, Т. Кізими, А. Кузнєцової, Ю. Куликова, В. Леонова, І. Ломачинської, В. Мяленко, А. Незнамової, О. Резнікової, Н. Слав'янської, С. Юрія.

Однак, зважаючи на широкий спектр досліджуваних проблем, слід зазначити, що питання формування та реалізації фінансової поведінки домогосподарства як складного системного явища досі залишаються малодослідженим напрямом фінансової науки та потребують більш глибокого науково-теоретичного та прикладного опрацювання. А це є надзвичайно важливим з огляду на необхідність формування ефективної державної політики щодо створення належних умов для активізації моделей фінансової поведінки домогосподарств, підвищення рівня фінансової грамотності населення. Адже лише громадяни, які володіють певним набором фінансових знань, можуть самостійно аналізувати й оцінювати основні тенденції економічного життя держави та, відповідно до обставин, моделювати стратегії своєї фінансової поведінки, обираючи найефективніші з них.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота відповідає тематиці науково-дослідних робіт кафедри фінансів Тернопільського національного економічного університету. Результати

дисертаційного дослідження використані при виконанні наукових держбюджетних тем: “Концептуальні засади розвитку бюджетного процесу в умовах демократичних та економічних перетворень” (державний реєстраційний номер 0109U000048), “Стратегічні орієнтири вдосконалення державного пенсійного страхування в Україні” (державний реєстраційний номер 0112U000735), “Фінансова політика інвестиційно-інноваційного розвитку України в умовах глобальних структурних зрушень” (державний реєстраційний номер 0112U000077) та науково-дослідної теми “Формування фінансового механізму сталого розвитку України” (державний реєстраційний номер 0110U008613), у межах яких автором розглянуто особливості формування і окреслено перспективи реалізації активних стратегій дохідної, споживчої ощадно-інвестиційної та кредитної моделей фінансової поведінки вітчизняних домогосподарств з визначенням векторів посилення впливу на неї фінансової грамотності населення.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є поглиблення теоретико-методологічних положень та розроблення практичних рекомендацій щодо формування і реалізації фінансової поведінки домогосподарств у контексті сучасних соціально-економічних трансформацій. Відповідно до визначеної мети у роботі було поставлено і вирішено такі завдання:

- простежити еволюцію науково-теоретичних підходів до дослідження фінансової поведінки домогосподарств у контексті класичної, неокласичної та інституціональної теорій;
- визначити економічну сутність фінансової поведінки домогосподарств, виокремити основні мотиви та чинники, що впливають на її формування і реалізацію, з метою ідентифікації та систематизації понятійного апарату;
- обґрунтувати економічний зміст та охарактеризувати основні складові фінансової грамотності населення для виявлення її впливу на розвиток фінансів домогосподарств;
- здійснити структурно-функціональний аналіз та визначити сучасні тенденції формування і реалізації дохідної поведінки домогосподарств в Україні;
- проаналізувати прагматику та виявити основні тенденції фінансової поведінки домогосподарств на споживчому ринку України;
- охарактеризувати специфіку формування і реалізації ощадно-інвестиційної поведінки вітчизняних домогосподарств;
- виявити особливості кредитної поведінки домогосподарств у контексті найбільш значущих мотивів, тенденцій та прихованих загроз;
- визначити вектори посилення впливу фінансової грамотності на фінансову поведінку домогосподарств в розрізі її основних моделей;
- окреслити перспективи реалізації активних стратегій фінансової поведінки вітчизняних домогосподарств в умовах економічної нестабільності.

Об’єктом дослідження є фінанси домогосподарств.

Предметом дослідження є теоретичні та прикладні засади фінансової поведінки домогосподарств в умовах економічних трансформацій.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дисертаційної роботи є фундаментальні положення теорії фінансів, праці вітчизняних і зарубіжних учених у сфері фінансової поведінки домогосподарств.

Для вирішення поставлених завдань у дисертації використано такі наукові методи дослідження: історичний, узагальнення – при висвітленні еволюції поглядів науковців на фінансову поведінку людини; діалектичний, абстрактно-логічний, аналогії, теоретичного моделювання – при визначенні понятійного апарату, обґрунтуванні економічної сутності фінансової поведінки домогосподарств, мотивів і чинників, що впливають на її формування і реалізацію; системно-структурний – для з'ясування змісту, основних складових фінансової грамотності населення у контексті її впливу на розвиток фінансів домогосподарств; статистичного аналізу, порівняння, формалізації, графічний – для аналізу прагматики формування і реалізації дохідної, споживчої, ощадно-інвестиційної та кредитної моделей фінансової поведінки домогосподарств; формалізації, сходження від конкретного до абстрактного та від абстрактного до конкретного – при визначенні векторів посилення впливу фінансової грамотності на фінансову поведінку домогосподарств у розрізі її основних моделей; спостереження, аналогії – для з'ясування перспектив реалізації активних стратегій фінансової поведінки домогосподарств в умовах економічної нестабільності.

Інформаційну базу дослідження складають: Конституція України, закони і законодавчі акти України, нормативно-правові акти і звітні матеріали Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Національного банку України, дані Державної служби статистики України, наукові періодичні видання.

Наукова новизна одержаних результатів. Основний науковий результат дисертаційного дослідження полягає у поглибленні теоретико-методологічних положень та обґрунтуванні комплексу заходів, спрямованих на практичне вирішення проблем формування і реалізації фінансової поведінки домогосподарств в умовах економічних трансформацій в Україні, що сприятиме підвищенню рівня життя населення та зростанню суспільного добробуту. Наукова новизна отриманих результатів полягає у наступному:

вперше:

– обґрунтовано концептуальні підходи до трактування сутності фінансової поведінки домогосподарств на основі синтезу класичної, неокласичної та інституціональної теорій, що поєднує теоретико-методологічні та практичні засади і враховує тенденції її раціональності (ірраціональності) в трьох аспектах: 1) як сукупності економічних відносин, що формуються в процесі діяльності членів домогосподарства з приводу отримання доходів і здійснення витрат, та пов'язані з формуванням, розподілом і перерозподілом їхніх фінансових ресурсів з метою максимізації індивідуального та суспільного добробуту; 2) як діяльності членів домогосподарств, що перманентно повторюється та направлена на встановлення динамічної відповідності між внутрішніми мотиваціями членів домогосподарств й зовнішніми умовами та можливостями, які пропонує економічне середовище; 3) як сукупності дій членів домогосподарств у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання благ, пов'язаних з суб'єктивно-оптимізуючим формуванням і використанням обмежених фінансових ресурсів, які спрямовуються на забезпечення життєдіяльності домогосподарств та отримання максимальної вигоди. Такий підхід враховує розмаїття проявів фінансової поведінки домогосподарств та дає

можливість комплексно досліджувати це явище з урахуванням сучасних соціально-економічних тенденцій;

удосконалено:

– класифікацію моделей фінансової поведінки домогосподарств за такими ознаками: напрямом дії; характером прояву; складом суб'єктів; рівнем освіти та життєвих устремлінь суб'єктів; ступенем доступу до ресурсів; в залежності від психологічних факторів; ступенем ірраціональності поведінки суб'єктів; на основі монетарного підходу. Використання такого поділу, на відміну від існуючих класифікацій, дозволяє: систематизувати та доповнити загальноприйнятую класифікацію моделей фінансової поведінки домогосподарств тими, які не вкладаються у рамки традиційної раціональності та доводять, що раціональність фінансової поведінки не є константою; поєднати економічний, соціальний, психологічний аспекти моделей фінансової поведінки індивідів, враховуючи їх багатомірність і структурну складність, з відображенням змін, які відбуваються у свідомості індивіда, його мотиваційних і ціннісних системах і фінансових установках;

– структурно-функціональний підхід до моделювання фінансової поведінки домогосподарств з виокремленням відповідних системних компонент (суб'єктів фінансових відносин; фінансових ресурсів, які ними використовуються; наявних ризиків; певних норм, правил, мотивів, чинників, факторів впливу; етапів; організаційно-правових засад; систем забезпечення; елементів державного регулювання) та з'ясування основних передумов її формування й реалізації в контексті фінансової свідомості, фінансового мислення, фінансових мотивів, фінансових інтересів і фінансової культури членів домогосподарств. Перевагами цього підходу, в порівнянні з існуючими, є: забезпечення комплексного розуміння глибинних об'єктивно-суб'єктивних характеристик та матеріального вираження фінансової поведінки домогосподарств у системі економічних відносин; відображення багатоваріантних можливостей кожного індивіда в процесі формування, розподілу і використання фінансових ресурсів та характеристика ступеня його участі в соціально-економічних процесах;

– критерії ідентифікації основних закономірностей та поширених стратегій фінансової поведінки вітчизняних домогосподарств у контексті важливих мотивів та пріоритетності витрат з виокремленням споживчої, ощадно-інвестиційної та кредитної поведінки, що дозволяє виділити найбільш типові споживчі моделі, ощадно-інвестиційні стратегії та основні групи суб'єктів кредитної поведінки домогосподарств у процесі максимізації доходів, оптимізації споживання та раціоналізації ощадно-інвестиційних процесів;

набули подальшого розвитку:

– теоретичні підходи до обґрунтування впливу фінансової грамотності населення на фінансову поведінку домогосподарств, що дає можливість домогосподарствам розширювати вибір стратегій фінансової поведінки, дозволяє приймати більш ефективні та зважені фінансові рішення, сприяє досягненню особистої фінансової стабільності та незалежності. На відміну від існуючих підходів, акцентовано на пріоритетах формування еталонної моделі фінансової поведінки домогосподарств у процесі оптимізації власних фінансових потоків.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що основні положення, викладені в дисертації, доведені до рівня практичних рекомендацій, які можуть використовуватись у діяльності органів законодавчої і виконавчої влади та фінансових інституцій в Україні при обґрунтуванні заходів щодо активізації фінансової поведінки домогосподарств в умовах економічних трансформацій.

Пропозиції автора щодо підвищення рівня фінансової грамотності серед цільових груп населення взяті до впровадження у діяльність Управління Національного банку України в Тернопільській області при підготовці плану заходів з підвищення рівня фінансової грамотності населення на 2015-2016 рр. (довідка № 14-013/123-1204 від 10.04.2015 р.). Рекомендації щодо підвищення інвестиційного потенціалу домогосподарств використані у діяльності Департаменту економічного розвитку, інвестиційної діяльності та міжнародного співробітництва Тернопільської обласної державної адміністрації (довідка № 02/5-430 від 07.04.2015 р.). Наукові напрацювання автора щодо удосконалення окремих методологічних аспектів дослідження фінансової поведінки домогосподарств знайшли застосування у практичній діяльності Головного управління статистики у Тернопільській області (довідка № 09/1-1-07 від 03.03.2015 р.). Пропозиції щодо удосконалення інструментального напрямку залучення заощаджень домогосподарств до економічних процесів застосовані у діяльності кредитної спілки “Калина” (довідка № 03-04-15/01 від 03.04.2015 р.).

Основні положення дисертаційного дослідження впроваджені у навчальний процес Тернопільського національного економічного університету (довідка № 126-33/442 від 27.02.2015 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є одноосібно виконаною науковою працею. Наукові положення, розробки, висновки та рекомендації, які виносяться на захист, одержані автором самостійно. Особистий внесок у наукових працях, написаних у співавторстві, відображено в списку опублікованих робіт.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати дисертаційного дослідження були оприлюднені і отримали схвальну оцінку на міжнародних, всеукраїнських та загальноуніверситетських науково-практичних конференціях: “Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах проведення системних реформ” (Тернопіль, 2012 р.); “Перспективи розвитку фінансової системи України” (Тернопіль, 2012 р.); “Найновітє научні постиження” (Софія, Болгарія, 2012 р.); “Стратегічний розвиток національної економіки, регіонів і підприємств” (Донецьк, 2012 р.); “Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах проведення системних реформ” (Тернопіль, 2013 р.); “Фінансова система України: становлення та розвиток” (Острог, 2013 р.); “Методологічні проблеми фінансової теорії та практики” (Тернопіль, 2015 р.); “Фінансове забезпечення діяльності суб’єктів господарювання” (Кременчук, 2015 р.).

Публікації. Основні положення дисертації опубліковані у 20 наукових працях загальним обсягом 7,94 друк. арк. (з яких 6,08 друк. арк. належать особисто автору) у тому числі: 7 статей надруковані у наукових фахових виданнях України, 2 статті – у наукових періодичних виданнях інших держав (Німеччина, Польща), 2 публікації у колективних монографіях, 1 стаття в іншому виданні, 8 тез доповідей за матеріалами конференцій.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (212 найменувань) та 25 додатків, які охоплюють 64 сторінки. Основний текст роботи викладений на 198 сторінках і містить 24 таблиці та 19 рисунків. Повний обсяг роботи складає 284 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У першому розділі **“Фінансова поведінка домогосподарств: теоретико-концептуальні засади”** досліджено науково-теоретичне підґрунтя пізнання сутності фінансової поведінки домогосподарств крізь призму аналізу теоретичних положень фінансових наукових шкіл й окремих учених; з’ясовано економічний зміст та розглянуто основні складові фінансової грамотності населення у контексті її впливу на розвиток фінансів домогосподарств.

У процесі розгляду еволюції методологічних підходів до дослідження фінансової поведінки домогосподарств з’ясовано, що найбільш загальні аспекти становлення і розвитку основних елементів фінансової поведінки індивідів розглядаються і пізнаються упродовж розвитку людської цивілізації. Це забезпечило створення відповідної наукової бази та розроблення комплексного методологічного підходу до вивчення низки важливих проблем у цій сфері. При цьому особливе місце відведено теорії інституціоналізму та біхевіористському підходу, який базується на психологічних факторах та поєднує поведінкові теорії з економікою та фінансами.

На основі дослідження теоретичних засад фінансової поведінки домогосподарств запропоновано концептуальні підходи до трактування її сутності як сукупності економічних відносин, які виникають в процесі формування, розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів членів домогосподарств і формуються під час їх діяльності з метою отримання доходів і здійснення витрат для максимізації індивідуального та суспільного добробуту. Оскільки фінансовій поведінці домогосподарств притаманна різновекторність проявів і певна структурна складність, у дисертації фінансову поведінку з прагматичної точки зору розглянуто як діяльність членів домогосподарств, що перманентно повторюється та направлена на встановлення динамічної відповідності між потребами й інтересами членів домогосподарств і умовами та можливостями, які пропонує економічне середовище. З метою комплексного дослідження цього явища фінансову поведінку домогосподарств також запропоновано розглядати як сукупність дій членів домогосподарств у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання благ, пов’язаних з суб’єктивно-оптимізуючим використанням обмежених фінансових ресурсів, які спрямовуються на забезпечення життєдіяльності домогосподарств та отримання максимальної вигоди. Такий підхід дозволяє комплексно підходити до пояснення глибинних об’єктивно-суб’єктивних характеристик моделей фінансової поведінки в системі економічних відносин.

В процесі дослідження виокремлено основні передумови формування й реалізації фінансової поведінки домогосподарств у контексті фінансової свідомості, фінансового мислення, фінансових мотивів, фінансових інтересів, фінансової культури членів домогосподарств.

Враховуючи те, що фінансову поведінку домогосподарств запропоновано розглядати як складне системне явище, яке поєднує не лише фінансові, а й соціологічні, психологічні, культурні та інші аспекти життєдіяльності індивідів, систематизовано моделі фінансової поведінки домогосподарств за різними ознаками (рис. 1).

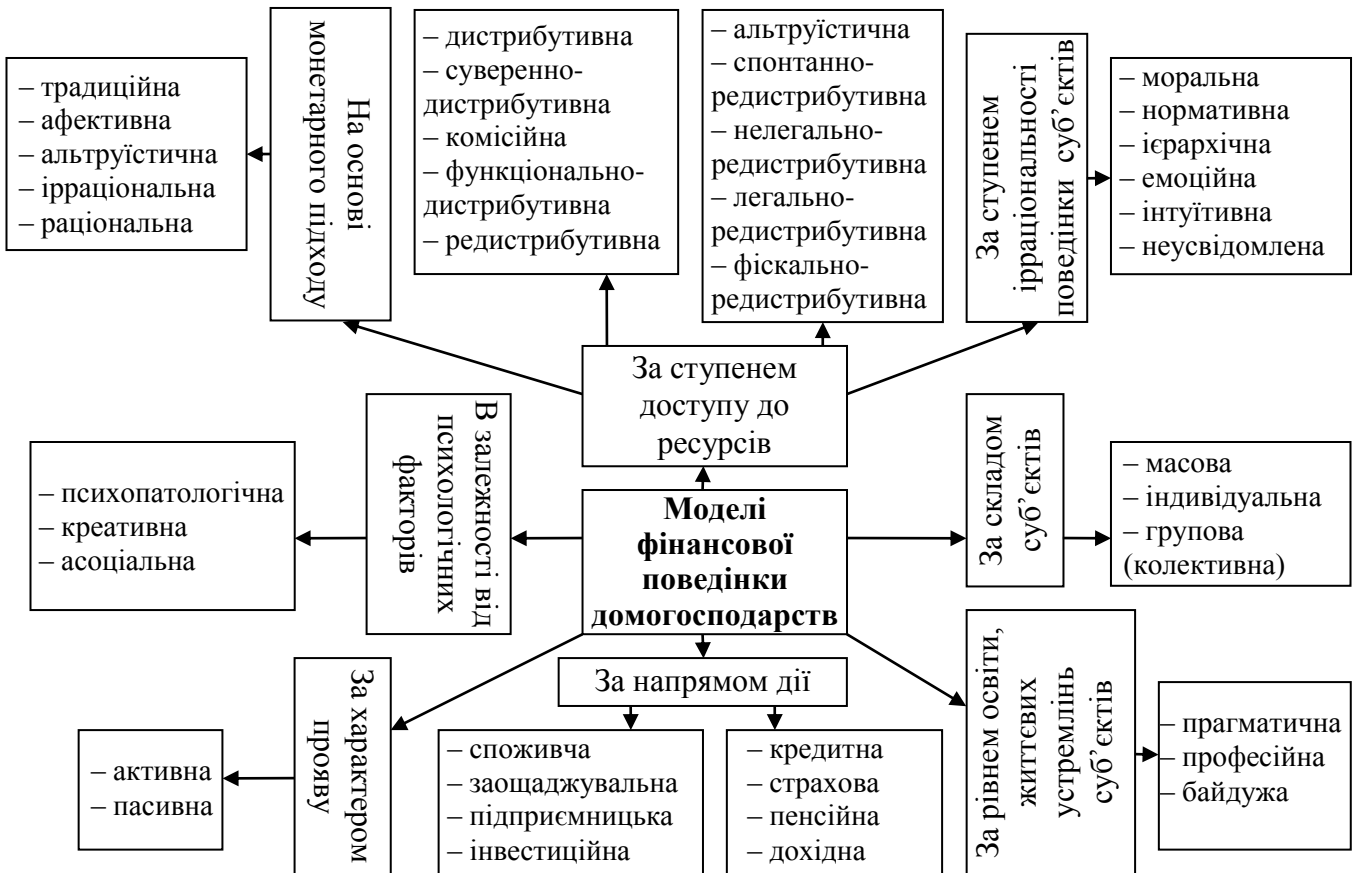

Рис. 1. Класифікація моделей фінансової поведінки домогосподарств

В роботі виокремлено загальні структурні елементи моделей фінансової поведінки домогосподарств: етапи здійснення такої поведінки; основні обмеження, які вносять корективи в плани та наміри суб'єктів на різних етапах реалізації поставлених завдань; основні стереотипи та норми фінансової поведінки у розвинених ринкових державах та країнах з трансформаційною економікою; фактори, які впливають на вибір домогосподарствами стратегій фінансової поведінки.

На основі узагальнення концептуальних підходів, домінуючих у вітчизняній та зарубіжній економічній літературі, обґрунтовано економічний зміст фінансової грамотності з акцентуванням її впливу на розвиток фінансів домогосподарств та виокремленням взаємозалежних складових (установок, знань, навиків).

У другому розділі **“Прагматика формування і реалізації фінансової поведінки домогосподарств в Україні”** досліджено сучасні тенденції та розкрито особливості формування і реалізації дохідної, споживчої, ощадно-інвестиційної та кредитної моделей фінансової поведінки домогосподарств в Україні.

У процесі дослідження дохідної моделі фінансової поведінки встановлено, що на процес її формування і реалізації визначальний вплив має динаміка та структура доходів домогосподарств. Причому впродовж 2008-2013 рр. їх зростаюча тенденція була характерною для всіх без винятку видів доходів домогосподарств в Україні (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка та структура доходів домогосподарств України за джерелами походження у 2008-2013 рр.*

Показники	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Доходи – всього, млн. грн.	845641	894286	1101175	1266753	1457864	1548733
в тому числі:						
– заробітна плата, млн. грн.	366387	365300	449553	529133	609394	630734
питома вага, %	43,3	40,8	40,8	41,8	41,8	40,7
– прибуток та змішаний дохід, млн. грн.	131139	129760	160025	200230	224920	243668
питома вага, %	15,5	14,5	14,5	15,8	15,4	15,7
– доходи від власності, млн. грн.	28432	34654	67856	68004	80769	87952
питома вага, %	3,4	3,9	6,2	5,4	5,6	5,7
– соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти, млн. грн.	319683	364572	423741	469386	542781	586379
питома вага, %	37,8	40,8	38,5	37,0	37,2	37,9

*складено за матеріалами Державної служби статистики України (<http://ukrstat.gov.ua>)

Встановлено, що динаміка та структура середньомісячних сукупних ресурсів домогосподарства різняться в територіальному зрізі, в сільських і міських домогосподарствах, у домогосподарствах з дітьми та без дітей, в межах десяти децильних груп. Характерною особливістю формування трудових доходів вітчизняних домогосподарств (основу яких, як правило, становить заробітна плата) є значна галузева та територіальна диференціація. Крім трудової стратегії, дохідну поведінку домогосподарств характеризує стратегія державних соціальних трансфертів, де пріоритетними доходами для наповнення бюджету домашнього господарства виступають пенсії та соціальні допомоги. Питома вага доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості є незначною і коливається в межах від 5,3% у 2008 р. до 4,0% у 2013 р.

Аналіз фінансової поведінки домогосподарств на споживчому ринку України свідчить про те, що споживчі витрати домогосподарств формують лівову частку в загальній структурі витрат населення (86-90%). Крім того, аналіз показників у розрізі споживчих витрат засвідчив: значну питому вагу витрат на харчування (понад 50% усіх сукупних витрат домогосподарств впродовж 2009-2013 рр.); вкрай низький рівень витрат на соціальні цілі (освіту, культуру, охорону здоров'я, відпочинок); значну диференціацію у споживанні серед груп населення з низькими та високими доходами, міських і сільських домогосподарств, домогосподарств з дітьми та без дітей, у розрізі регіонів. Встановлено, що структура споживання домогосподарств в Україні є дещо однотипною та значною мірою зміщеною в бік товарів першої необхідності і обов'язкових послуг.

У роботі визначено основні фактори, чинники та мотиви, що впливають на формування і реалізацію споживчої моделі фінансової поведінки домогосподарств, обсяги та структуру споживання. В контексті з'ясування особливостей фінансової поведінки домогосподарств на споживчому ринку в сучасних умовах виділено типи

споживачів та запропоновано класифікацію моделей поведінки споживача з їх характеристикою.

Аналіз основних тенденцій ощадно-інвестиційної поведінки вітчизняних домогосподарств засвідчив, що вона передбачає насамперед формування і використання населенням своїх заощаджень, а саме вибір об'єктів, форм та інструментів таких заощаджень.

Оскільки реалізація домогосподарством ощадно-інвестиційної поведінки передбачає необхідність пошуку оптимального варіанту розподілу фінансових та нефінансових активів у інвестиційному портфелі, автором запропоновано класифікацію стратегій, які можуть обирати домогосподарства в процесі здійснення заощаджень. Виділено основні стадії заощаджень та етапи прийняття індивідами рішень при трансформації заощаджень в інвестиції.

Проведене дослідження підтвердило, що обсяги заощаджень домогосподарств та їх частка в доходах населення свідчать загалом про низький рівень заощаджень домогосподарств в Україні. Така ситуація пояснюється: невисоким рівнем грошових доходів більшості вітчизняних домогосподарств, зростанням обсягів споживання, загальною недовірою до інституцій та інструментів фінансового ринку, незначним порогом планування домогосподарствами свого бюджету.

Приймаючи рішення про здійснення заощаджень, члени домогосподарств опиняються перед необхідністю вибору найбільш ефективних форм, до яких належать: кошти на рахунках у банках та небанківських фінансових установах (кредитних спілках, недержавних пенсійних фондах, страхових компаніях у сфері страхування життя); готівкові заощадження в іноземній і національній валюті; дорогоцінні метали, нерухомість. Встановлено, що впродовж кризових 2008-2009 рр. в умовах несприятливого економічного середовища, коливань валютного курсу та невпевненості у фінансово-економічній ситуації вкладники займали обережну позицію та розміщували кошти в комерційних банках на короткий строк (табл. 2) або взагалі закривали депозитні вклади.

Таблиця 2

Динаміка та структура депозитів домашніх господарств в розрізі видів валют та строків погашення у 2008-2013 рр.*

Роки	у національній валюті, млн. грн.					в іноземній валюті, млн. грн.				
	Всього	в т. ч. за строками погашення				Всього	в т. ч. за строками погашення			
на вимогу		до 1 року	від 1 року до 2 років	більше 2 років	на вимогу		до 1 року	від 1 року до 2 років	більше 2 років	
2008 р.	110016	27971	23870	46687	11488	107844	12607	32008	51939	11290
у %	100,0	25,4	21,7	42,4	10,5	100,0	11,7	29,7	48,2	10,4
2009 р.	101081	35325	38292	21753	5711	113016	21939	59865	24885	6327
у %	100,0	34,9	37,9	21,5	5,7	100,0	19,4	53,0	22,0	5,6
2010 р.	142924	45045	43308	46402	8169	132169	21119	56658	45536	8856
у %	100,0	31,5	30,3	32,5	5,7	100,0	16,0	42,9	34,4	6,7
2011 р.	160530	48090	45926	56196	10318	149860	22831	58514	57628	10887
у %	100,0	30,0	28,6	35,0	6,4	100,0	15,2	39,0	38,5	7,3
2012 р.	186772	53935	65393	57355	10089	182493	23217	60167	82135	16974
у %	100,0	28,9	35,0	30,7	5,4	100,0	12,7	33,0	45,0	9,3
2013 р.	257829	66776	81375	100550	9128	184122	20944	39968	117758	5452
у %	100,0	25,9	31,6	39,0	3,5	100,0	11,4	21,7	63,9	3,0

*складено за матеріалами: www.bank.gov.ua

Динаміка обсягів заощаджень населення у національній та іноземній валютах характеризує орієнтири домогосподарств на їх диверсифікацію, що пов'язано з фінансовою нестабільністю, очікуванням нових хвиль кризових явищ в економіці країни. Разом з тим, за кризових умов в ощадній поведінці населення переважає настрій зберігати свої заощадження в неорганізованій формі (поза банківськими установами), оскільки вибір способу збереження коштів здебільшого визначається відповідною практикою заощадження.

Результати проведеного дослідження підтвердили, що діяльність кредитних спілок, недержавних пенсійних фондів і страхових компаній у секторі страхування життя фізичних осіб у контексті їх впливу на формування ощадної поведінки домогосподарств є менш потужною у порівнянні з банківськими установами, однак ці установи продовжують співпрацювати із сектором домашніх господарств.

У процесі дослідження кредитної поведінки домогосподарств виокремлено: групи споживачів кредитних ресурсів, мотиви запозичень, показники, які формують потенціал кредитної поведінки індивіда, основні форми інституційного кредиту. Встановлено, що кредитний портфель домогосподарств скоротився з 2008 р. до початку 2014 р. на 174108 млн. грн. і станом на 01. 01. 2014 р. становив 249799 млн. грн. (зниження активності спостерігалось як в споживчому (в 1,4 разу), так і в іпотечному (в 2,5 разу) кредитуванні (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка та структура кредитів, наданих домогосподарствам України за цільовим призначенням та строками погашення у 2008-2013 рр.*

Роки	Всього, млн. грн.	в тому числі:											
		споживчі кредити, млн. грн.				іпотечні кредити, млн. грн.				інші кредити, млн. грн.			
		Всього	в т. ч. за строками погашення			Всього	в т. ч. за строками погашення			Всього	в т. ч. за строками погашення		
до 1 року	від 1 року до 5 років		більше 5 років	до 1 року	від 1 року до 5 років		більше 5 років	до 1 року	від 1 року до 5 років		більше 5 років		
2008 р.	423907	186089	25128	61881	99080	143417	3360	17391	122666	94401	2675	8501	83225
y %		100,0	13,5	33,3	53,2	100,0	2,3	12,1	85,6	100,0	2,8	9,0	88,2
2009 р.	374006	137113	19219	40584	77310	132757	3421	14005	115331	104136	3304	10268	90564
y %		100,0	14,0	29,6	56,4	100,0	2,6	10,5	86,9	100,0	3,2	9,9	86,9
2010 р.	320262	122942	23138	32297	67507	110724	3278	9828	97618	86596	3421	6187	76988
y %		100,0	18,8	26,3	54,9	100,0	2,9	8,9	88,2	100,0	4,0	7,1	88,9
2011 р.	298656	126192	32324	37338	56530	97431	4676	9445	83310	75033	3546	5708	65779
y %		100,0	25,6	29,6	44,8	100,0	4,8	9,7	85,5	100,0	4,7	7,6	87,7
2012 р.	250806	125012	35874	41678	47460	63158	2910	8269	51979	62636	2697	5735	54204
y %		100,0	28,7	33,3	38,0	100,0	4,6	13,1	82,3	100,0	4,3	9,2	86,5
2013 р.	249799	137346	50872	47555	38919	56270	2564	6095	47611	56183	4305	5442	46436
y %		100,0	37,0	34,6	28,4	100,0	4,6	10,8	84,6	100,0	7,7	9,7	82,6

*складено за матеріалами: www.bank.gov.ua

Така ситуація пояснюється тим, що в результаті економічної кризи через нестачу фінансових ресурсів банки знизили пропозицію й збільшили ставки за кредитами, водночас нестабільність платоспроможності частини позичальників, посилення ризиків невиконання за кредитами, зниження реальних доходів населення й скорочення зайнятості призвели до затримок виплат за раніше взятими кредитними зобов'язаннями та зростання кількості проблемних кредитів у банківських портфелях, а також випадків, коли банки змушені були продавати об'єкти застави.

Отже, в умовах сьогодення надання банківськими установами кредитів фізичним особам носить ризиковий характер та свідчить про зниження активності у кредитуванні громадян.

У третьому розділі **“Стратегічні орієнтири активізації фінансової поведінки вітчизняних домогосподарств в умовах економічних трансформацій”** визначено вектори посилення впливу фінансової грамотності на фінансову поведінку домогосподарств та окреслено перспективи реалізації її активних стратегій в сучасних економічних умовах.

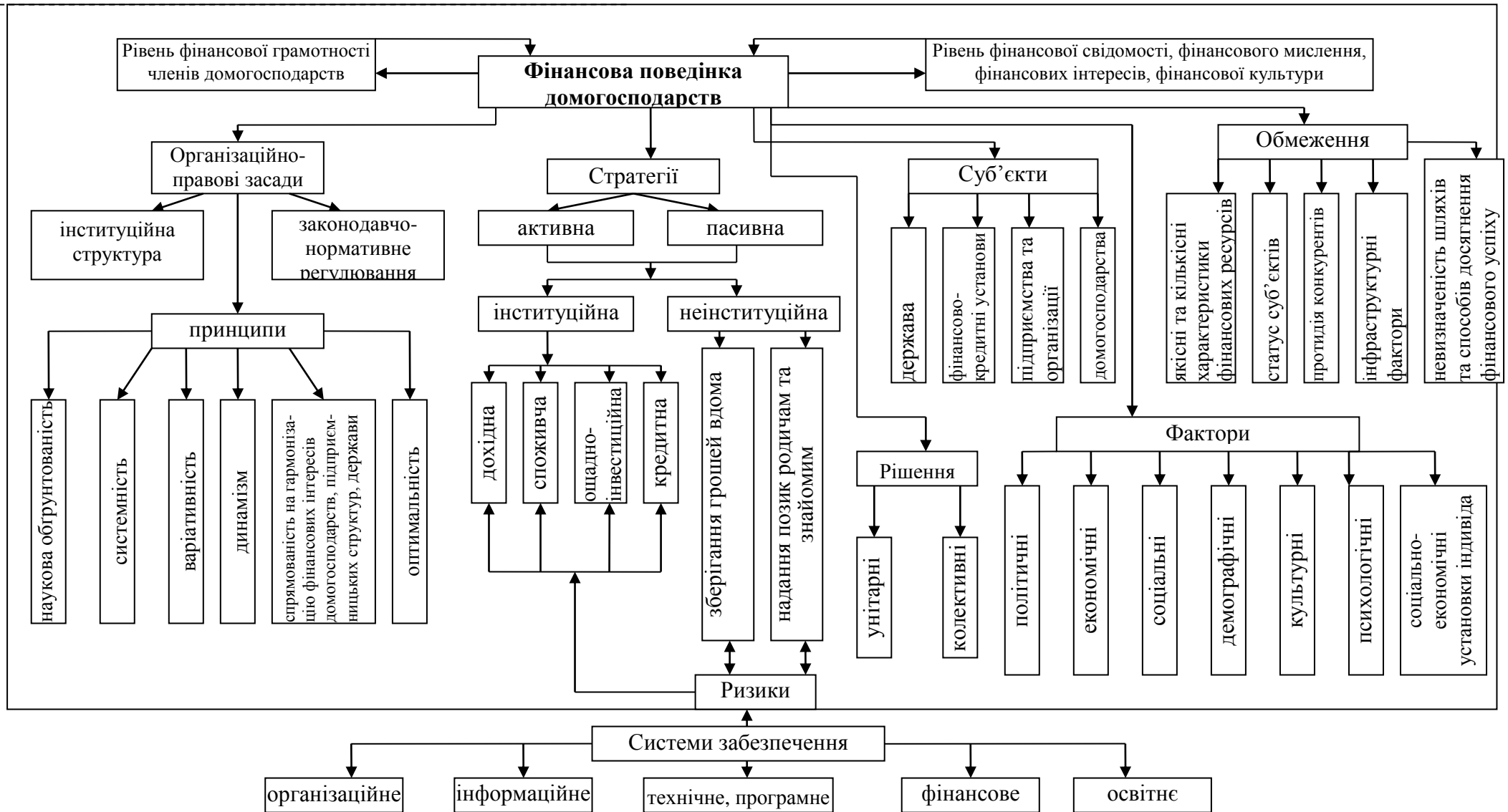
В роботі доведено, що високий рівень фінансової грамотності збільшує вибір та розширює діапазон стратегій фінансової поведінки, підвищує можливості отримання доходу та досягнення особистої фінансової незалежності. Основою фінансової грамотності є набуття такої важливої компетенції як здатність трансформувати дохід від трудового капіталу (що є основним джерелом благополуччя особи в першій половині життєвого циклу) у фінансовий капітал (який підтримує звичний рівень споживання тоді, коли віддача на людський капітал знижується).

Зроблено висновок про недостатній рівень фінансової грамотності та обізнаності членів вітчизняних домогосподарств. Відтак визначено категорії населення, на які повинні бути орієнтовані програми підвищення фінансової грамотності і фінансової освіти та виділено взаємозалежні інституції у цій сфері. У процесі підвищення рівня фінансової грамотності населення особливу роль відведено державі, яка має створювати необхідні умови для організації й проведення різноманітних освітніх програм фінансово-економічного спрямування.

Автором запропоновано модель фінансової поведінки домогосподарств з виокремленням її основних елементів (рис. 2).

Окреслюючи вектори стимулювання дохідної поведінки населення з метою максимізації усіх можливих джерел доходів бюджету домогосподарств, визначено пріоритети державної активності у даній сфері, зокрема: підвищення частки доходів населення від трудової діяльності до рівня економічно розвинутих країн світу; усунення надмірних диспропорцій в оплаті праці в міжгалузевому та територіальному зрізі; забезпечення регулювання зовнішньої трудової міграції в напрямі зацікавлення висококваліфікованих працівників працювати на батьківщині; субсидування міграції з депресивних регіонів у місця, де є потреба в працівниках; посилення профорієнтаційної роботи, яка проводиться органами Державної служби зайнятості та здійснення інвестицій в людський капітал через різноманітні програми професійної освіти, перенавчання, підвищення кваліфікації; створення умов для підтримки та подальшого розвитку самозайнятості і підприємницької діяльності; посилення адресності соціальної допомоги.

З'ясовано, що програми фінансового просвітництва щодо оптимізації фінансових потоків домогосподарств з метою раціоналізації їх споживчої поведінки повинні бути націлені на те, щоб навчити споживачів робити самостійний вибір при купівлі фінансових товарів чи послуг, а не імітувати чийсь поведінку або слідувати чужій, нехай навіть абсолютно слушній, пораді. Споживачам важливо навчитись виявляти та оцінювати фінансові ризики, вміти виокремлювати інформаційні повідомлення про появу нових товарів від агресивної реклами, захищати свої права у випадку їх порушення.

→ МЕТА: Реалізація та підвищення фінансового потенціалу домогосподарств для відтворення і розвитку людського капіталу

→ ЗАВДАННЯ: Отримання максимальної вигоди (винагороди, доходу) за ті чи інші дії в процесі використання та рекомбінації фінансових ресурсів шляхом мінімізації втрат та ризиків

Рис. 2. Структурно-логічна модель фінансової поведінки домогосподарств

Зважаючи на важливість ощадливого використання коштів на споживання, в роботі окреслено діапазон можливих варіантів споживчої поведінки в сучасних умовах, враховуючи специфіку вітчизняних економічних реалій (планування витрат бюджету домогосподарств, їх детальний аналіз; грамотне споживання; формування раціональної моделі бюджету домогосподарства; проведення маркетингового дослідження при здійсненні великих покупок з метою виявлення нижчих цін; тощо).

Для стимулювання ощадно-інвестиційної поведінки домогосподарств запропоновано низку заходів у контексті використання інвестиційного потенціалу заощаджень населення (розвиток небанківських фінансово-кредитних інституцій; розширення переліку фінансових послуг і продуктів для населення; створення належних умов для здобуття громадянами необхідних фінансових знань).

У дисертації встановлено, що активна ощадно-інвестиційна поведінка домогосподарств, використання накопичувальних і страхових інструментів передбачає достатньо високий рівень фінансової грамотності, який дозволяє населенню: грамотно планувати та використовувати особистий бюджет; управляти власними фінансовими ресурсами, вкладаючи тимчасово вільні кошти у різноманітні фінансові інструменти; приймати рішення у сфері особистих фінансів, виходячи із власних довгострокових цілей; орієнтуватися у складних послугах і продуктах, які пропонуються фінансовими інститутами; розпізнавати загрози та знижувати ризики шахрайства зі сторони недобросовісних учасників ринку.

Обґрунтовано, що фінансова грамотність користувачів кредитних послуг банківських установ передбачає володіння певним рівнем економічних і юридичних знань щодо умов, схем та перспектив вибору і користування кредитними продуктами банків; високий рівень практичної обізнаності і прагматичної розсудливості для управління кредитною заборгованістю, а також розуміння цивільно-правових можливостей врегулювання конфліктних ситуацій з фінансовими установами.

Результати проведеного дослідження дозволили визначити фактори, які стимулюють, гальмують та регулюють кредитну поведінку домогосподарств і впливають на формування пропозиції на послуги кредитних організацій.

Автором запропоновано структурно-логічні моделі дохідної, споживчої, ощадно-інвестиційної та кредитної поведінки домогосподарств з виділенням їх основних компонентів.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і запропоновано нове вирішення важливого наукового завдання, що виявляється у поглибленні теоретико-методологічних положень та розробленні практичних рекомендацій щодо вдосконалення процесів формування і реалізації основних моделей фінансової поведінки вітчизняних домогосподарств у сучасних економічних реаліях. Це дало змогу сформулювати ряд висновків науково-теоретичного та практичного характеру, спрямованих на реалізацію мети дисертації.

1. Дослідження фінансової поведінки домогосподарств є надзвичайно актуальним і важливим напрямом сучасної фінансової науки та в прагматичному аспекті передбачає знаходження домогосподарствами оптимального поєднання

індивідуальних бажань, затрачених зусиль і отриманої винагороди, яка забезпечує максимально можливе зростання їх фінансового добробуту. Відтак моделі фінансової поведінки відображають зміни, які відбуваються у свідомості індивіда, його мотиваційних і ціннісних системах та фінансових установках.

2. Ретроспективний аналіз теоретичних положень наукових шкіл та течій економічної науки у процесі дослідження фінансової поведінки дозволив виокремити наступні напрями: класичний, неокласичний, кейнсіанський, посткейнсіанський, інституціональний, біхевіористський. Встановлено, що розглянуті концепції, доповнюючи одна одну та володіючи відповідним науковим підґрунтям, формують певні уявлення про фінансову поведінку індивідів упродовж розвитку людської цивілізації. Особливе місце серед таких течій відведено теорії інституціоналізму та біхевіористському підходу, які базуються на психологічних факторах та поєднують поведінкові, психологічні теорії з економікою та фінансами.

3. При формулюванні дефініції фінансової поведінки домогосподарств обґрунтовано доцільність застосування комплексного підходу до пояснення глибинних об'єктивно-суб'єктивних характеристик її основних моделей та стратегій. Відтак фінансову поведінку домогосподарств запропоновано ідентифікувати як складне системне явище, яке поєднує не лише фінансові, а й соціологічні, психологічні, культурні та інші аспекти життєдіяльності індивідів. Очікуваним результатом у процесі реалізації фінансової поведінки, універсальним ядром мотивації її суб'єктів є отримання максимальної вигоди (винагороди, доходу) за ті чи інші дії в процесі використання та рекомбінації власних фінансових ресурсів шляхом мінімізації витрат. З позиції авторського підходу запропоновано класифікувати моделі фінансової поведінки домогосподарств за різними ознаками (ступенем доступу до ресурсів; складом суб'єктів; напрямом дії; характером прояву; ступенем ірраціональності поведінки суб'єктів; рівнем освіти, життєвих устремлінь суб'єктів; на основі монетарного підходу; в залежності від психологічних факторів). Рекомендовано в структурі фінансової поведінки домогосподарств в розрізі дохідної, споживчої, ощадно-інвестиційної, кредитної моделей виокремлювати такі загальні елементи: суб'єкти фінансових відносин, певні норми, правила, спонукальні мотиви, чинники, фактори впливу, етапи, організаційно-правові засади, системи забезпечення, елементи державного регулювання. Серед основних передумов формування й реалізації фінансової поведінки домогосподарств виділено: фінансову свідомість, фінансове мислення, фінансові мотиви, фінансові інтереси та фінансову культуру членів домогосподарств.

4. Важливий вплив на формування фінансової поведінки домогосподарств здійснює фінансова грамотність, яку запропоновано розглядати як здатність громадян ефективно управляти особистими фінансами; здійснювати короткострокове та довгострокове фінансове планування; вести облік доходів і витрат бюджету домогосподарства; оптимізувати співвідношення між споживанням та заощадженням; аналізувати інформацію про стан фінансового ринку; розуміти особливості та приймати обґрунтовані рішення щодо фінансових продуктів і послуг, а також усвідомлено нести відповідальність за такі рішення; компетентно планувати й здійснювати пенсійні заощадження. Взаємозалежними складовими фінансової грамотності населення виділено установки, знання та навички громадян. Серед

проблем, що спричиняють низький рівень фінансової грамотності населення в Україні, виокремлено: недостатню поінформованість про фінансові послуги; відсутність знань щодо прав та обов'язків споживачів фінансових послуг; необізнаність щодо видів фінансових ризиків та управління ними; психологічну неготовність населення сприймати нові, інколи доволі складні фінансові знання.

5. В процесі аналізу сучасних тенденцій формування та реалізації дохідної моделі фінансової поведінки домогосподарств встановлено, що потужним мотиваційним механізмом активізації економічної діяльності індивідів є множинність джерел доходів як фактор підвищення рівня життя населення. Зважаючи на це, в дохідній моделі фінансової поведінки домогосподарств запропоновано виокремлювати низку стратегій, які направлені на формування сукупних доходів населення (в залежності від пріоритетності джерела формування доходів; з точки зору джерел формування дохідної поведінки; в залежності від законності джерел формування доходів домогосподарств). Основним джерелом доходів вітчизняних домогосподарств є заробітна плата, яка характеризується значною галузевою і територіальною диференціацією. Одним з важливих джерел формування доходів домогосподарств продовжують залишатися соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти. Потенційно важливими мають стати доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості. В умовах ринкової економіки в доходах домогосподарств підвищується роль доходів від власності, які формують грошові надходження у вигляді відсотків, дивідендів та ренти.

6. Однією з моделей фінансової поведінки домогосподарств є споживча поведінка, яку визначено як комплекс дій членів домогосподарств, пов'язаних із виникненням та усвідомленням тієї чи іншої потреби, вибором необхідних ресурсів і механізмів для її задоволення. Виокремлено основні фактори, чинники та спонукальні мотиви, що впливають на формування і реалізацію споживчої моделі фінансової поведінки домогосподарств, обсяги та структуру споживання. Встановлено, що в сучасних умовах обсяги споживання домогосподарств в Україні характеризуються: значною питомою вагою витрат на харчування; вкрай низькими витратами на соціальні цілі; значною диференціацією у споживанні серед груп населення з низькими та високими доходами, у міських і сільських домогосподарствах, домогосподарствах з дітьми та без дітей, у різних регіонах. Структура споживання домогосподарств в Україні є дещо одноманітною та значною мірою зміщеною в бік товарів першої необхідності та обов'язкових послуг, що свідчить про її нерациональність. У цьому контексті запропоновано детальну класифікацію споживчих моделей (демонстративного споживання; гедоністичну; пуританську; модель прос'юмера; альтернативну модель рефлексивного споживання; альтернативна модель афіліативного споживання; дауншифтинг), які допомагають відстежувати динаміку процесів споживання.

7. Обґрунтовано, що ощадно-інвестиційну поведінку домашніх господарств доцільно розглядати як сукупність дій по акумуляції частини поточного доходу, не спрямованого на споживання, з метою його більш ефективного використання в майбутньому. У дисертації виділено: мотиви заощаджень; основні стадії та етапи процесу формування і реалізації ощадно-інвестиційної поведінки домогосподарств; фактори, які здійснюють вплив на вибір організованої форми заощаджень

домогосподарств. Запропоновано виокремлювати види заощаджувальних стратегій домогосподарств в залежності від: домінуючої цілі заощаджень; схильності домогосподарств до ризику; схильності домогосподарства до використання різних форм заощаджень; типу схильності домогосподарств до заощаджень. Автором окреслено основні переваги та недоліки сучасної депозитної стратегії в процесі реалізації ощадно-інвестиційної поведінки домогосподарств. Виокремлено спектр причин, які гальмують процес трансформації заощаджень в інвестиційні ресурси та обґрунтовано специфіку інвестиційної поведінки домогосподарств в Україні.

8. Аналіз кредитної поведінки вітчизняних домогосподарств дав змогу встановити: основні причини, зважаючи на котрі члени домогосподарств прагнуть (не прагнуть) реалізації своєї кредитної поведінки; специфічні мотиви запозичень; життєві цикли кредиту. Охарактеризовано основні групи населення в процесі формування та реалізації ними кредитної поведінки. Серед основних форм інституційного кредиту виділено банківський кредит у вигляді споживчого й іпотечного кредитування та здійснено їх порівняльну характеристику. У роботі зроблено висновок про те, що в сучасних умовах спостерігається зниження активності у кредитуванні громадян, що пов'язано з низкою причин та впливом показників, які формують потенціал кредитної поведінки індивіда.

9. Враховуючи значний вплив фінансової грамотності на фінансову поведінку домогосподарств, яка розширює вибір стратегій, підвищує можливості як отримання доходу, так і досягнення особистої фінансової незалежності, в дисертації обґрунтовано необхідність підвищення рівня фінансової грамотності населення, особливо в сучасних умовах економічної нестабільності. Доведено, що програми фінансового просвітництва щодо оптимізації власних фінансових потоків домогосподарств повинні бути націлені на активізацію їх фінансової поведінки. Обґрунтовано необхідність проведення послідовної державної політики, спрямованої на підвищення фінансової грамотності населення.

10. Дослідження фінансової поведінки вітчизняних домогосподарств дозволило виявити недостатню ефективність організації їхніх фінансів щодо формування, розподілу та використання власних фінансових ресурсів. Доведено переважання у фінансовій поведінці більшості населення споживчої моделі, заощаджень в готівці, домінування ірраціональності у фінансових рішеннях, наявності рутинно-еволюційного типу ринкової взаємодії (звичайні норми фінансової поведінки, наявність стереотипів планово-директивної економіки; низька інформованість про події на фінансовому ринку та слабка рефлексія на них; небажання ризикувати; достатньо високий рівень емоційної оцінки фінансової ситуації). Відтак в роботі представлено структурно-логічну модель фінансової поведінки домогосподарств з виокремленням системних компонент та розроблено моделі дохідної, споживчої, ощадно-інвестиційної та кредитної фінансової поведінки домогосподарств в сучасних умовах.

Запропоновані у дисертації заходи інституційного, інструментального та освітньо-інформаційного характеру сприятимуть оптимізації основних моделей фінансової поведінки домогосподарств та активізації основних її стратегій у контексті забезпечення фінансової стійкості і незалежності домогосподарств та зростання рівня суспільного добробуту загалом.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Шаманська О. Споживча поведінка домогосподарств: сутність, моделі, вектори оптимізації / Тетяна Кізима, Олена Шаманська // Світ фінансів. – 2012. – № 1. – С. 7-16. – 0,62 д. а. (Особистий внесок автора: висвітлено фактори та мотиви, що впливають на формування споживчої моделі фінансової поведінки домогосподарств) (0,31 д. а.).
2. Шаманська О. С. Сутність і особливості заощаджень населення в умовах ринкової трансформації економіки / О. С. Шаманська // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. – 2012. – № 3. – С. 72-77 (0,42 д. а.).
3. Шаманська О. Прагматика реалізації дохідної поведінки домогосподарствами в контексті сучасних тенденцій / Олена Шаманська // Галицький економічний вісник. – 2013. – № 1. – С. 112-118 (0,46 д. а.).
4. Шаманська О. С. Сучасні мотиви та тенденції реалізації кредитної поведінки домогосподарствами в Україні / О. С. Шаманська // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Економіка”. – 2013. – Вип. 22. – С. 94-96 (0,34 д. а.).
5. Розвиток державного пенсійного страхування в умовах пенсійної реформи в Україні : монографія [О. П. Кириленко, О. В. Петрушка, Б. С. Малиняк та ін.]; за ред. О. П. Кириленко. – Тернопіль: ТНЕУ, “Економічна думка”, 2013. – С. 130-145. – 0,70 д. а. (Особистий внесок автора: розглянуто особливості формування фінансових ресурсів державного пенсійного страхування в Україні (підрозділ 2.2)) (0,35 д. а.).
6. Шаманська О. Фінансова поведінка домогосподарств: сутність, мотиви, види та чинники / Олена Шаманська // Вісник ТНЕУ. – 2014. – № 2. – С. 104-111 (0,56 д. а.).
7. Шаманська О. Фінансова грамотність населення і фінансова поведінка домогосподарств: аспекти взаємовпливу / Тетяна Кізима, Олена Шаманська // Світ фінансів. – 2014. – № 1. – С. 16-26, – 0,70 д. а. (Особистий внесок автора: розглянуто зміст та основні складові фінансової грамотності населення) (0,35 д. а.).
8. Shamanska O. Household's income behavior in the conditions of socially-economic transformations in Ukraine / Olena Shamanska // The world economy. Global and country-specific aspects. – Berlin, 2014. – S. 226-234 (0,42 д. а.).
9. Шаманська О. Zashowania oszczednosciowe krajowych gospodarstw domowych w warunkach przekształcen gospodarczych / Тетяна Кізима, Олена Шаманська // Procesy zmian globalizacyjnych w regionach. – Rzeszow: PU COMPUS, 2014. – С. 112-132. – 0,84 д. а. (Особистий внесок автора: висвітлено теоретичні аспекти та особливості реалізації ощадної поведінки домогосподарств в Україні) (0,42 д. а.).
10. Шаманська О. С. Фінансова грамотність населення як важлива передумова реалізації фінансової політики / Т. О. Кізима, О. С. Шаманська // Фінансова політика інвестиційно-інноваційного розвитку України : монографія / за ред. В. Г. Дем'янишина. – Тернопіль: Економічна думка, 2014. – С. 373-382. – 21,2 д. а. (Особистий внесок автора: розглянуто вплив фінансової грамотності на фінансову поведінку домогосподарств в сучасних умовах (параграф 5.7)) (0,42 д. а.).
11. Шаманська О. Теорія поведінкових фінансів: генезис та еволюція / Надія Шаманська, Олена Шаманська // Світ фінансів. – 2015. – № 1. – С. 73-84. – 0,86 д. а.

(Особистий внесок автора: висвітлено основні дослідження сучасних науковців у сфері поведінкових фінансів) (0,43 д. а.).

12. Шаманська О. Фінансова грамотність як основа оптимізації фінансової поведінки домогосподарств в сучасних умовах / Олена Шаманська // *Методологічні проблеми фінансової теорії та практики* : Зб. наук. праць. – Тернопіль: ТНЕУ, 2014. – С. 151-154 (0,19 д. а.).

Опубліковані праці апробаційного характеру

13. Шаманська О. С. Сутність і особливості заощаджень домогосподарств в умовах ринкової економіки / О. С. Шаманська // *Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах проведення системних реформ* : Матер. загальноуніверс. наук. конф. проф.-викл. складу (11 квіт. 2012 р., м. Тернопіль). – Тернопіль: ТНЕУ, 2012. – С. 134-138 (0,21 д. а.).

14. Шаманська О. Основні напрями активізації інвестиційної поведінки домогосподарств в Україні / Олена Шаманська // *Стратегічний розвиток національної економіки, регіонів і підприємств* : Матер. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (15-17 лист. 2012 р., м. Донецьк). – Донецьк: Донецький державний університет управління, 2012. – С. 165-169 (0,21 д. а.).

15. Шаманська О. Окремі форми заощаджень домогосподарств в сучасних економічних процесах / Олена Шаманська // *Перспективи розвитку фінансової системи України* : Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. – Тернопіль: ТНЕУ, 2012. – С. 204-206 (0,11 д. а.).

16. Шаманська О. С. Споживча поведінка домогосподарств: основні чинники та мотиви / О. С. Шаманська // *Найновите научні постиження – 2012* : Матер. за VIII Междунар. науч.-практ. конф. (17-25 март 2012 г., гр. Софія). – Софія: “Бял ГРАД – БГ” ООД, 2012. – С. 82-86 (0,22 д. а.).

17. Шаманська О. С. Фінансова поведінка домогосподарств: сутність, мотиви, чинники / О. С. Шаманська // *Фінансова система України: становлення та розвиток* : Матер. XI Всеукр. наук.-практ. конф. – Острог: Національний університет “Острозька академія”, 2013. – С. 45-47 (0,11 д. а.).

18. Шаманська О. С. Проблеми та перспективи розвитку ринку кредитування населення в Україні / О. С. Шаманська // *Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах проведення системних реформ* : Матер. загальноуніверс. наук. конф. проф.-викл. складу (10 квіт. 2013 р., м. Тернопіль). – Тернопіль: ТНЕУ, 2013. – С. 122-126 (0,20 д. а.).

19. Шаманська О. С. Перспективи реалізації активних стратегій фінансової поведінки домогосподарств в сучасних економічних умовах / О. С. Шаманська // *Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків* : Зб. тез доп. Першої Інтернет-конф. проф.-викл. складу каф. фінансів ТНЕУ (14 квіт. 2015 р.) – Тернопіль: ТНЕУ, 2015. – С. 122-125 (0,16 д. а.).

20. Шаманська О. С. Поведінкові фінанси та їх вплив на фінансову поведінку домогосподарств / О. С. Шаманська // *Фінансове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання* : Зб. мат. III Всеукр. наук.-практ. конф. (19-21 лют. 2015 р., м. Кременчук). – Кременчук: Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, 2015. – С. 248-250 (0,19 д. а.).

АНОТАЦІЯ

Шаманська О. С. Фінансова поведінка домогосподарств в умовах економічних трансформацій. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит. – Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, 2015.

Дисертація присвячена розкриттю теоретико-методологічних та практичних засад формування і реалізації фінансової поведінки домогосподарств в контексті сучасних соціально-економічних тенденцій. В роботі простежено еволюцію науково-теоретичних підходів до дослідження фінансової поведінки домогосподарств, розкрито економічний зміст та дано характеристику основних складових фінансової грамотності населення.

Проведено комплексний аналіз прагматики формування і реалізації дохідної, споживчої, ощадно-інвестиційної та кредитної моделей фінансової поведінки домогосподарств в Україні з виокремленням основних мотивів, факторів та чинників впливу.

Запропоновано напрями посилення впливу фінансової грамотності на фінансову поведінку домогосподарств та з'ясовано перспективи реалізації активних стратегій фінансової поведінки домогосподарств в сучасних економічних умовах.

Ключові слова: домогосподарство, фінансова поведінка, фінансова грамотність, фінансові ресурси, дохідна поведінка, споживча поведінка, ощадно-інвестиційна поведінка, кредитна поведінка.

АННОТАЦИЯ

Шаманская Е. С. Финансовое поведение домохозяйств в условиях экономических трансформаций. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.08 – деньги, финансы и кредит. – Тернопольский национальный экономический университет, Тернополь, 2015.

Диссертация посвящена раскрытию теоретико-методологических и практических вопросов формирования и реализации финансового поведения домохозяйств в контексте современных социально-экономических тенденций.

В работе рассмотрена эволюция научно-теоретических подходов к исследованию финансового поведения домохозяйств в процессе анализа теоретических положений научных школ и отдельных ученых. Дано авторское определение сущности финансового поведения домашних хозяйств на основании синтеза классической, неоклассической и институциональной теорий. Усовершенствовано классификацию моделей финансового поведения домохозяйств за разными признаками. Раскрыто экономическое содержание финансовой грамотности населения и ее влияние на развитие финансов домохозяйств с выделением взаимозависимых составляющих.

В процессе исследования доходной модели финансового поведения подтверждено, что на процесс ее формирования и реализации наибольшее влияние имеет динамика и структура доходов домохозяйств. Установлено, что динамика и структура среднемесячных совокупных ресурсов домохозяйств отличается в

территориальном аспекте, в сельских и городских домохозяйствах, в домохозяйствах с детьми и без детей, в диапазоне десяти децильных групп.

Выделено основные факторы и мотивы, которые влияют на формирование и реализацию потребительской модели финансового поведения домохозяйств, объемы и структуру потребления. Установлены типы потребителей и предложено детальную классификацию моделей поведения потребителей с их характеристикой.

На основании анализа основных тенденций сберегательно-инвестиционного поведения отечественных домохозяйств выявлено, что оно сводится к формированию и использованию населением своих сбережений, выбору объектов, форм и инструментов таких сбережений. Предложено детальную классификацию стратегий, которые могут выбирать домохозяйства в процессе осуществления потребления, поскольку выбор домохозяйствами сберегательно-инвестиционной стратегии поведения предполагает необходимость поиска оптимального варианта распределения активов в портфеле сбережений. Рассмотрены основные стадии потребления и последовательные этапы принятия индивидами решений при трансформации сбережений в инвестиции.

В процессе исследования кредитного поведения домохозяйств выделено: группы потребителей кредитных ресурсов, мотивы заимствования, показатели, которые формируют потенциал кредитного поведения индивидов, основные формы кредита.

Определены направления усиления влияния финансовой грамотности на финансовое поведение домохозяйств и предложены перспективы реализации его активных стратегий в современных экономических условиях.

Ключевые слова: домохозяйство, финансовое поведение, финансовая грамотность, финансовые ресурсы, доходное поведение, потребительское поведение, сберегательно-инвестиционное поведение, кредитное поведение.

ANNOTATION

Shamanska O. S. Financial behavior of households in the conditions of economic transformations. – The manuscript.

The dissertation on obtaining the scientific degree of candidate of economic sciences on speciality 08.00.08 – money, finances and credit. Ternopil national economic university, Ternopil, 2015.

The dissertation describes theoretical, methodological and practical bases towards formation and realization of household's financial behavior in the context of modern social and economic tendencies. In the research the evolution of scientific and theoretical approaches concerning investigation of household's financial behavior is shown. Economic essence and characteristics of main components of population financial skillfulness are evaluated.

Complex analysis of formation and realization of income, consumer, saving, investment and credit models of households' financial behavior in Ukraine is offered. Key motives, factors and causes of each behavior are analyzed.

Vectors that determine influence of financial skillfulness on households' financial behavior are defined. Prospects towards realization of active strategies of households' financial behavior nowadays are stated.

Key words: household, financial behavior, financial skillfulness, financial resources, income behavior, consumer behavior, saving and investment behavior, credit behavior.